

Holdninger til seniorer i arbeidslivet

Taler

Kåre Willoch

Dato

5 februar 2008

Omstendigheter

Foredrag for Norges Juristforbund, seksjon Stat

- 1 Den mest berømte av de romerske brødrene Cicero, Marcus Tullius, (106-43 f. Kr.), var både en rettskaffen politiker og en viktig veiviser som forfatter. Blant meget annet skrev han på sine eldre dager verket «Om alderdommen», og ble opphav til det ofte siterte uttrykket «alle vil leve lenge, men ingen vil bli gamle».
- 5 Ikke bare den første, men også den siste delen av denne setningen; ingen vil bli gamle; gir nok en dekkende beskrivelse av hvorledes mange føler det også idag, mer enn 2000 år senere. Men det burde ikke være slik. Husk Salomos ennå meget eldre ordspråk: «De grå hår er en ære for de gamle». Jeg minner også om det mer spøkefulle uttrykk at: «Fordelen ved å bli eldre avtar med årene». Her
- 10 ligger i hvert fall en erkjennelse av at det også er fordeler ved å komme opp i årene, selvom ulempene unektelig blir merkbare etterhvert. Og en rekke lysende eksempler på personligheter som yter imponerende prestasjoner lenge etter at de har passert alle kunstige aldersgrenser, viser at det kan bli mange gode og ytedyktige år etter at en har nådd det stadium som konvensjonelt regnes som
- 15 alderdom. Men, dette forutsetter at man er heldig med helsen og - det må understrekes i sammenheng med dette møtes tema - at man får det vedlikehold som fortsatt aktivitet gir.

- Velkjent, men likevel verd å minne om er det at Winston Churchill var nær 66
- 20 år da han ble statsminister og leder av britenes innsats under annen verdenskrig, og fortsatte som slik til han nærmet seg 71. Men det må erkjennes at da han ble statsminister igjen nær 77 år gammel var han nok blitt for gammel.

- Konrad Adenauer, som ledet gjenreisningen av Tyskland fra en ruin til en
- 25 økonomisk stormakt og velferdsstat, var 73 år da han i 1949 tiltrådte som sitt lands første forbundskansler etter annen verdenskrig, og 87 år da han forlot denne posten, som han i mellomtiden hadde gjort til Europas viktigste politiske

stilling.

30

Mindre kjent, men egentlig like illustrerende er den tyske general Paul von Hindenburg. Han var 67 år og pensjonist da han i 1914 ble kalt tilbake til aktiv tjeneste for å stanse de russiske hærene som strømmet inn i Tyskland med tilsynelatende uovervinnelig mengde og kraft. Han slo dem tilbake, ble
35 øverstkommanderende og senere rikspresident. Men da han som 86 åring prøvet å stanse Hitler var han blitt for gammel.

Ronald Reagan begynte sin presidenttid rett før han fylte 70 år, og stod på til nesten 78.

40

John McCain vinner nå for tiden nominasjonsvalg i USA 71 år gammel, og bemerk hvem som støtter ham! VG skrev 31.01.08: "I New Hampshire løftet unge, uavhengige velgere og studenter John McCain frem til seier". Med andre ord: Disse unge velgere vil ha en president som før sin tiltredelse er 9 år eldre
45 enn det som LO regner som en naturlig pensjoneringsalder for mange.

La meg nevne et eksempel til, nærmere og mer aktuelt enn dem som jeg har nevnt hittil. Da pensjonert lagdommer Trygve Lange-Nielsen var blitt 78 år, begynte han sin innsats for å få gjenopptatt incestsaker, og har etter det
50 oppnådd at 13 som var dømt for incest ble frikjent! En person som for lengst hadde nådd en alder der man efter den alminnelige mening ikke bør forstyrre de yngres virksomhet, bidro meget effektivt til å avdekke de verste hekseprosesser i vår tid i vårt langt fra fordomsfrie samfunn. Jeg har ikke undersøkt alderen på de leger som bidro til dette, og heller ikke på de jurymedlemmer som ødela
55 medmennesker, fordi de ikke våget å tenke selvstendig når de ble konfrontert med leger som opptrådte som sakkyndige på noe som de slett ikke var sakkyndige på.

Et par eksempler fra helt andre deler av arbeidslivet enn jeg har vært inne på nå:

60

Lillesøster på sykehjemmet til hun hadde passert 75.

Aldersgrense for leger 75 år: Hvorfor da så meget lavere for andre?

65

Disse eksemplene, som kunne forfleres nær sagt i det uendelige, viser at det definitivt ikke finnes noen bestemt grense for hvor lenge eldres ytelser kan forbli

høye. Det må være fundamentalt feil når man styrer som om det skulle finnes en naturbestemt avgangsalder, og den kan i alle fall ikke ligge der hvor man altfor ofte setter den i våre dager, tidligst på 60-tallet eller endog før det.

For tilfelle noen skulle tro at dette er noe jeg sier bare fordi jeg selv er kommet opp i en viss alder, tillater jeg meg å nevne at jeg hevdet det samme da jeg var under 30. Som samfunnsøkonom og yngste styremedlem i en bedrift spurte jeg hvorfor i all verden man ikke ville fortsette å bruke til et eller annet en høykvalifisert generaldirektør som falt for aldersgrensen. Men ingen av de halvgamle i styret syntes at det var noen god idé. Til unnskyldning kan nevnes at det var ikke så mange over aldersgrensen den gang: Avgangsalderen fra jobben var satt få år før normal avgang fra livet. Nå er dette helt annerledes. Stadig flere vil oppleve at pensjonsalderen er lenger enn yrkesaktiv alder.

Likevel er den faktiske gjennomsnittlige pensjonsalder i Norge er sunket til 60 år. Samtidig er det faktisk arbeidede antall timer på jobben, før denne rekordlave pensjonsalder, lavere i Norge enn i de andre nordiske landene, og denne forskjellen er økt gjennom 1990-tallet frem til i dag. (Gjedrem 08.11.2005) Med andre ord: Oljerikdommen er i betydelig grad brukt til lavere pensjonsalder, mer sykefravær og andre former for kortere arbeidstid. Man kan mene at det er greit, men ikke samtidig klage over alt det som er ugjort i dette landet.

Men la meg - for å forebygge mulige misforståelser - at jeg er enig i at eksemplene på vellykket innsats fra eldre heller ikke må tillegges overdreven betydning. Det gjelder å finne den rimelige balanse - etter en periode der overgangen av arbeidskraft til passiv pensjonstilværelse allerede har skapt mangelproblemer og utilfredsstillende løsning av vitale oppgaver. Det er riktignok slik som John Florio skrev i 1578, at «erfaring er visdommens mor». Men hva er relevant erfaring? «Erfaring er det navn som alle setter på sine feiltagelser», skrev Oscar Wilde i 1892. Det kunne også være en advarsel i en vise som var populær tidlig i forrige århundre, der det ble sunget at «når de blir gamle og sta, erfaring de kaller det da!» Men la den ikke skremme for sterkt fra å gjøre besteforeldregenerasjonens røst hørt.

Dette skal ikke være et forsvar for noen form for «gerontokrati», at de gamle styrer. De gamles innflytelse har gjennom historien skiftet mellom for lite og for meget. Der hvor alder har vært regnet som en overlegen kvalifikasjon i seg selv, illustrert i eventyret om «syvende far i huset», har gerontokratiet ført til

stagnasjon. Men det er tydelig at av hensyn til den sosiale balanse, må alle voksne generasjoner engasjere seg. Besteforeldregenerasjonen må riktignok ikke tillegges all den myndighet som i Moseloven tillegges «folkets eldste og tilsynsmenn».

110 Men det er viktig å se perspektivene i begivenhetene, for å innse i tide hva de kan føre til. Det kan bli lettere hvis man i alle deler av arbeidslivet har med seg folk med solid erfaring.

En understrekning av verdien av erfaring betyr ikke noen underkjennelse av
115 annen kapasitet, som yngre mennesker ofte har mer av enn eldre. Men i senere år har man gått altfor langt i retning av ensidig satsing på folk som savner både egen erfaring og tillært historisk innsikt. Det gjelder både i næringsliv og politikk, både i Norge og viktigere land. Jeg tillater meg å nevne i forbifarten noen svært forskjellige eksempler: Bankkrisen i Norge mot slutten av 1980-årene
120 skyldtes blant annet at mange i bankene ikke visste noe om den forrige bankkrisen, i 1920-årene, og derfor gjentok de feilene som førte til den. Den økonomiske krisen som er under utvikling ute i verden nå, kan ha liknende årsaker: Tidligere, liknende kriser ligger utenfor nåværende finansnæringsfolks forestillingsverden. Og fra et helt annet og enda viktigere felt: Invasjonene i Irak
125 og Afghanistan viser skremmende brudd med erfaring.

Uten sammenlikning for øvrig: Den nye regjeringen som Norge fikk i 2005 hadde ikke med noen over 55 år, bare en av de nitten var mer enn 51 år. Man tok ikke med noen med den særegne innsikt og ballast som finnes hos dem som
130 har levet lenge nok til å ha opplevet den seige innsatsen som har gjort Norge til det som det er i dag. Hvis dette har sammenheng med at det er blitt for få aktive politikere over 60 år er det et uheldig forhold som bør påkalle selvransakelse hos mange. Men: Formålet med å få flere eldre med i politikken må ikke være å sikre de eldres interesser: Det kan man oppnå like godt ved å legge press på yngre
135 politikere. For øvrig er det større fare for at det blir tatt for lite hensyn til barnefamilienes problemer enn de eldres i fremtidssamfunnet. Men samfunnsstyringen trenger folk med lang erfaring sammen med de yngre, som vet mest om det nyeste og har størst handlekraft.

140 Jeg har her nevnt politikken, men egentlig bare som eksempel på noe bredere og viktigere: Svært mange slags ledergrupper kan ha fordel av å sikre seg både yngre menneskers særlige pågangsmot, de middelaldrendes energiske styringskraft, og den perspektivskapende erfaring som ofte finnes sterkest blant mennesker som har passert middagshøysletten, det vil si årene mellom 50 og 60.

Men samfunnet er tvisynt til aktivitet fra eldres side. Man holder gjerne taler om «de eldre som ressurs». Man er klar over at mange eldre holder seg friske og arbeidsføre lenger enn det som var vanlig før i tiden. Men samfunnet motvirker
150 at eldre fortsetter å være yrkesaktive, selvom de ennå har lenge igjen til det som ble regnet som en rimelig pensjonsalder for en generasjon siden. De store, mektige og kortsynte organisasjonene i arbeidslivet, som kan overstyre de folkevalgte, har åpnet portene til pensjonering og yrkesmessig passivisering av stadig yngre eldre, med rett til pensjon fra 62 år for de fleste. Den prosessen som
155 ledet frem til dette grunnskudd mot tilgangen på arbeidskraft til omsorgssamfunnet, belyser samtidig svakheten ved den korporative stat som er utviklet i Norge, der makten ligger like meget hos organisasjonstopper som hos folkevalgte.

160 Etter at det var gjort klart for alle at kommende nedgang i antallet unge mennesker - og voldsom økning i antallet virkelig gamle - ville skape sterkt økt behov for å beholde halvgammel arbeidskraft i yrkeslivet - med andre ord behov for høyere faktisk pensjonsalder - vedtok LO og NHO å sette pensjonsalderen ned. De bestemte at de aller fleste skulle få rett til å gå av meget tidligere enn før.
165 På 1980-tallet gikk de sammen om å presse et motvillig stortingsflertall til å gi statsstøtte til denne forverringen av det skremmende fremtidsproblemet som man står overfor - nemlig mangelen på hender til å berge velferdsstaten gjennom det man kaller eldrebølgen - men som heller burde kalles ungdomsmangelen. Meningen var å gi sliterne adgang til å slutte tidligere, men man forsømt tiltak
170 for å hindre at de langt flere ikke-slitterne kunne gjøre det samme. Dette medvirket NHO til. Dermed fikk man enda en bekreftelse på en viktig historisk erfaring: Man lærer ikke å styre et land av å styre en bedrift.

Hvorledes kunne det skje? I tillegg til den utrolige nærsynthet som vokser frem i
175 pressgrupper, kom en utbredt fatal samfunnsøkonomisk misforståelse som trives i tider med arbeidsløshet - som man fikk skremmende meget mot slutten av 1980-årene - nemlig at det blir mer arbeid til de unge, dersom man gir mindre plass til de eldre. Som om det var en bestemt sum av arbeid i samfunnet! De uløste oppgavene står jo i kø! Det burde føre til ettertanke at arbeidsløsheten er
180 størst i de samfunnene der pensjonsalderen er lavest - bortsett fra oljelandene. Forklaringen er egentlig enkel: Høyere pensjonsutgifter betales med høyere skatter på arbeid. Det blir dyrere å sysselsette folk. Derfor blir den samlede sysselsettingen mindre enn den ellers kunne ha vært. Men det legger toppene i

185 organisasjonene liten vekt på. Det er respektabelt at de gjerne vil hjelpe dem som virkelig er slitne. Men det er skadelig at de ikke har funnet på noe bedre enn ordninger som også åpner for tidlig avskjed for de langt flere som godt kunne fortsette å bidra til samfunnsøkonomien. Vi må ha dem i arbeidslivet for å gi akseptable kår for både unge og gamle, men LO vil lokke dem ut ved gode kår
190 for alle som heller vil over i den lange ferien enn å leve etter ordene i 1. Mosebok, 3,19: "I ditt ansikts sved skal du ete ditt brød". For sent oppdager mange at for dem blir pensjonsalderen ikke ferie, men passivitet og isolasjon.

ANH: "Uten å bli sett, bli stimulert, er det lett å miste sin virkelighetssans, sin
195 kontroll og evne til å mestre situasjonen,"

"Man trodde lenge at hjerneceller aldri ble fornyet, de bare forsvant hele tiden. Ett glass vin kostet mange hundre hjerneceller. Nå viser det seg at også hjerneceller fornyes. Men samme regler gjelder for dem som for muskelcellene:
200 Det som ikke brukes, går tapt; det som trenes, utvikler seg."

Det gjorde sterkt inntrykk på meg da jeg for en del år siden hørte min glitrende begavede barndomsvenn hjerneforskeren Per Andersen påvise at bruk av hjernen påvirker dens fysiske tilstand og kapasitet. Og med bruk av hjernen
205 siktes det da ikke bare til direkte bruk, men til all slags aktivitet, fordi all aktivitet mobiliserer hjernen. Når sagt all yrkesaktivitet er naturlig nok av særlig betydning, men andre former for aktivitet kan også bidra meget til å holde hjernen i orden. Et poeng her er at aktivitet ikke bare gir bedre bruk av en hjernekapasitet som finnes, men er også nødvendig for en best mulig utbygging
210 av selve det fysiske apparat som hjernen er. Dens fysikk er ikke endelig avgjort ved fødselen, men er resultat av både gener og påvirkning gjennom impulser og bruk.

Nå kan man hevde at dette gir ikke rimelig grunn til å beklage dem som selv
215 velger yrkespassivitet, ved tidlig avgang fra yrkeslivet. Dette reiser to helt ulike spørsmål:

For det første: Kan man ha adgang til å slutte tidlig, uten at den fører til press for å slutte tidlig?

220

Derneft: Har samfunnet råd til å unnvære denne arbeidskraften?

Om lav pensjonsalder som årsak til press ut av arbeidslivet:

225

Holdningsskapende virkning: "Personer over 62 blir ansett som gamle."

Personer som nærmer seg 60 er nesten gamle. At det er tøv, hindrer slett ikke at man tror det.

230 Bedrifters periodiske behov for nedbemanning (del av dynamisk arbeidsliv).

Mye enklere å si opp de eldste, når pensjonssystemet betaler prisen, enn å si opp yngre, som lettere kunne få annet arbeid.

Pensjonssystemer som gjør det dyrere å sysselsette eldre enn yngre. Forklares.

235

Yngres behov for avansement, men; om sjefen sitter lenger, får de jo likevel like lang sjefstid, selv om de når senere dit. For øvrig: Eldre må kunne overta andre arbeidsoppgaver, i stedet for å slutte helt.

240 Totti-eksemplet, som antakelig illustrer noe av det viktigste.

Vennerød i NRK radio 02.02: Eldre mindre effektive, må nøye seg med lavere lønn. Sykt samfunn som er slik innrettet at dersom du ikke lenger kan yte maksimalt i yrkeslivet, skal du ikke yte noe som helst.

245

Statsminister Kjell Magne Bondevik i en tale til NHO's årskonferanse 7. januar 2004: "Da Folketrygden ble innført var det * slik at folk i gjennomsnitt jobbet i 44 år, og så var de pensjonister i 10. Nå jobber folk i gjennomsnitt i 35 år og er pensjonister i 20. Vi lever lenger, men arbeider mindre. Stadig færre betaler regningen for de som ikke er i arbeid. De forutsetningene som lå til grunn da Folketrygden ble innført holder ikke lenger."

250

Siktet kanskje mest til den økonomiske siden. Folketrygdes pensjonsutgifter opp fra 6 til 15 % av BNP: Umulig, tross oljeinntektene. Reformforslagene:

255 Utgiftene opp fra 6 til 12 % av BNP. Etter mitt skjønn er det flukt fra

virkeligheten å tro at det lar seg gjøre. En økning av alderspensjoner fra folketrygden med 6 % av BNP - som pensjonsforliket krever - tilsvarer 129 milliarder i økte utgifter etter forholdene i år (2008). På toppen av dette

260

kommer så en dramatisk økning av utgifter til helsevesen og aldersomsorg. Når man ser hvor umulig det er å skaffe bare noen få milliarder til et aller annet forsømt område i dag, bør man erkjenne at en slik dramatisk utgiftsøkning ikke

blir mulig om noen årtier heller.

265 Mange tror kanskje at fortsatt stigning i BNP likevel vil gjøre oppgaven løselig, men slik er det dessverre ikke: Vårt folketrygdsystem er slik at når BNP stiger, stiger folketrygdens pensjonsutgifter minst like meget. Derfor vil ingen tenkelig økning i BNP gjøre finansieringen av pensjonene nevneverdig enklere. Den vil i alle fall kreve skatter og avgifter fra fremtidens yrkesaktive som vi ikke kan regne med at de vil finne seg i - eller en mer realistisk begrensning av fremtidens pensjonsutgifter enn den som er foreslått hittil. Men LO og andre fagforeninger vil hindre at man gjør mer nå. Dermed blir fremtidens sammenbrudd vanskeligere for våre etterkommere enn det behøvet bli.

275 En mulig utvikling er at utgiftene til pensjoner blir så store at det blir altfor lite igjen til de aller svakeste gruppene. De som skal sette opp statens budsjetter om 20-30 år vil ikke kunne redusere pensjonene på kort sikt: Staten må til enhver tid respektere opparbeidede rettigheter. Derfor vil eventuelle vedtak om mindre stigning i pensjonene som regel få liten virkning før mange år senere. Men for eksempel utgifter til helsevesen, aldersomsorg og funksjonshemmede kan det være lettere å gjøre noe med, når man oppdager et det ikke er nok midler igjen til å fylle behovene etter at pensjonene er betalt. Fremtidens politikere kan rett og slett bli tvunget til en grovt antisosial politikk hvis man ikke griper inn i tide mot at en enkelt dominerende utgiftskategori, nemlig de rettighetsbestemte pensjonene, får vokse utover statens bæreevne.

Ved dette er det skapt slående paradokser: Generasjonene fra siste halvdel av forrige århundre sparte først penger på å få for få barn til å reprodusere seg selv. Derefter fastholder de et pensjonssystem som betyr at de for få barna de fikk, 290 må betale dem selv gjennomsnittlig sett høyere pensjoner enn noen tidligere generasjon har fått. Til overmål virker systemet slik at de individene fra denne generasjonen som skaffet flest av de barna som skal betale pensjonene, gjennomsnittlig sett får mindre pensjon enn de som foretrakk færre barn og høyere øyeblikkelig forbruk. Og nå vil de fastholde et pensjonssystem som 295 koster så meget at

det blir for lite igjen til fremtidens barnefamilier.

Kombinasjonen av drastisk økte offentlige utgifter, og synkende tilgang på unge mennesker, vil stille samfunnet overfor enda mer alvorlige utfordringer enn 300

debatten hittil kan ha gitt inntrykk av. Det er jo noen av de mest arbeidskrevende samfunnsoppgavene som vil vokse sterkest, særlig helsetjenester og aldersomsorg. Allerede i 2020 vil antallet personer over 70 år være 40 prosent høyere enn i dag. Det vil kreve meget mer arbeidskraft til omsorgsyrkene, i en situasjon hvor det blir mindre av den. Samtidig vil den sterke veksten i pensjonsutgiftene bidra til å trekke arbeidskraft til andre formål. Den økte kjøpekraften som skal strømme ut gjennom Folketrygden til flere, friskere og mer aktive pensjonister enn hittil, vil suge arbeidskraft til handelen, andre private serviceyrker og annet forbruk. Dette vil både motvirke tilstrekkelig tilstrømning til omsorgsyrkene, og begrense mulighetene for å få mange nok dynamiske unge mennesker til å bygge ut det nye næringsliv som må til for å erstatte oljepengene, helst før oljefondet går mot slutten.

Samtidig må man ikke glemme at enhver planlegging bør se det som en overordnet oppgave å rydde fysisk og økonomisk plass for klart høyere barnetall enn nå. Dersom man vil opprettholde befolkningen uten økt innvandring, må det gjennomsnittlige fødselstallet per kvinne stige 15-20 %. Det er en illusjon å tenke seg dette uten en vesentlig forbedring av barnefamilienes økonomi i forhold til alle andres. Utgiftene til pensjoner må ikke få stige så raskt at det ikke blir nok midler til heving av barnetallene, hvis man vil bevare samfunnet. Det er påfallende, for ikke å si tragisk, at debatten overser hvor meget utgiftene til barnefamilier må økes i årene fremover, og hvor galt det vil gå hvis man likevel lar pensjonene vokse så meget at slike andre høyviktige formål må vike.

Pensjonskommisjonen regner med at "mens det i dag er om lag 5 personer i alderen 20-66 år for hver person over 67 år vil dette forholdstallet reduseres til om lag 3 personer i 2050." Det er ikke usannsynlig at dette forholdstallet mellom yrkesaktive og eldre blir enda mer ugunstig enn dette. Det betyr at det kan bli færre enn 3 til å fylle de oppgavene som i dag løses av 5.

Men det finansielle er jo som nevnt bare en del av problemet. Man vil trenge svært mange flere medarbeidere i blant annet omsorgsyrkene. Hvorledes skal man kunne få det når tilgangen på arbeidskraft går ned? Man kan komme til å suge arbeidskraft ut av de konkurranseutsatte næringene, men det vil man vel helst ikke, og dessuten vil det ikke hjelpe nok, ikke engang på kort sikt.

Kan man løse problemet ved en kraftig økning i innvandringen? De nye hjelpere kan i tilfelle ikke komme i nevneverdige antall fra Europa, der barnetallene er

lave nesten overalt. De må i tilfelle komme fra Asia, Afrika eller Latin-Amerika, men vil gi lite netto hjelp hvis de får med seg mange barn og gamle. Man kommer ikke forbi at problemet ikke kan løses uten at man lykkes med å få folk som allerede bor her til å bli stående vesentlig lenger i yrkeslivet. Det er jo
345 heldigvis akseptert som mål av de fleste, selv om det er motstand mot alle midler som kan føre til det.

Er dette forenlig med rett for alle til å gå av med pensjon ved fylte 62 år?

350 Hyggelig å tro det, men det virker helt urealistisk. Skal man få det til, må man gjør det så lønnsomt å bli stående i arbeid, at eldre får langt høyere levestandard enn barnefamiliene. Men en fortsettelse av den pågående reduksjon av barnefamilienes levestandard i forhold til andre grupper, kan forsterke den demografiske skjevhet, og ende dramatisk.

355 Man må skjære gjennom, og sette en klart høyere grense for retten til alderspensjon. Det vil likevel ikke bli gjort nå, men bli uunngåelig senere, efter at den lave aldersgrensen har gjort enda mer skade på velferdsstaten enn vi allerede ser.

360

Kilde

Fra privat arkiv

Emner

AFP, Arbeidsliv, Foredrag, Seniorer

365

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/holdninger-til-seniorer-i-arbeidslivet>

370

375